

Kapittel 11

Kan samvittighetsfrihet medføre at det blir vanskelig å styre samfunnet?

I kapittel 2 ble det vist hva som er i spill for enkelte som vil unngå å skade andre – anvendt på de ulike kapitlene: unngå å gjøre andre til tiggere eller bli sykere (kapittel 4); unngå å ta/hindre liv eller utsette for mulig skade (kapittel 5); unngå å bidra til sykdomsspredning eller at syke dør (kapittel 6); unngå effektiv stans i meningsmangfold, konkret om seksuelle minoriteter og deres samlivsform (kapittel 7); unngå at eksponering for nye lærings- og vurderingsformer og nye teknologier skader barn (kapittel 8); unngå at visse regimer og ideologier får legitimitet (kapittel 9); og unngå å ta liv og å binde opp betydelige ressurser i et militærsystem (kapittel 10).

Den overbevisningen som i minst grad ble vurdert å falle innenfor samvittighetsfriheten, er å kunne praktisere såkalt fredsskatt, altså å unnlate å betale skatt til forsvaret. Det ble også vist at for noen av skoleeierne bidro ytringer om økt rekrutteringspotensial ved å rendyrke sin «konservative profil», til å svekke preget av samvittighetsfrihet. Som presisert over er samvittighetsfriheten i denne situasjonen å ikke pålegges å fremme et bestemt syn på «seksualitetsmangfold»¹ og retten for likekjønnede til å inngå ekteskap. I denne sammenheng er det viktig å minne om at personer som kan stå for en restriktiv linje i å akseptere nye normer, samtidig ønsker å bekrefte alles

1 Felleskristen erklæring, 2024.

likeverd. Problemet for seksuelle minoriteter – her ikke medregnet personer som praktiserer i strid med lovforbud mot sex med barn eller dyr – er at disse opplever å ikke få sitt menneskeverd respektert når andre skal bestemme rammene for deres samlivsvalg.

I tillegg har boken løftet fram betydningen av å forstå økologisk basert eller dyrevernbasert samvittighetsfrihet som fullverdige uttrykk for samvittighetsfrihet, altså at man skal ha et reelt valg til å velge bort det man mener vil påføre skade på dyr og natur.

Vi har sett hvordan samvittighetsfriheten anerkjennes i samme bestemmelse som tros- og tankefriheten i internasjonale konvensjoner. Tankefriheten praktiseres utelukkende individuelt. Både samvittighetsfriheten og religionsfriheten kan praktiseres både individuelt og kollektivt.

Videre vil vi drøfte myndighetenes forventninger om lovlojalitet og advarsler mot dem som gjennom sine handlinger setter seg over loven, som vi så illustrert i kapittel 2 i utlegningen av daværende justisminister Faremo om kirkeasyl. I lys av hva vi har lært i de andre kapitlene, skal vi se hvordan denne innvendingen mot lovstridig oppførsel kan besvares.

Til slutt presenteres seks kriterier for hvordan hensynet til samvittighetsfrihet kan ivaretas, samtidig som myndighetene også må ivareta hensynet til befolkningen for øvrig.

Samvittighetsfrihetens paradoks

Samvittighetsfriheten er på mange måter paradoksal. På den ene siden er frihet til å velge å følge egen samvittighet et avgjørende trekk ved samvittighetsfriheten, som vi så i den historiske gjennomgangen i kapittel 3. På den andre siden må samvittighetsfriheten, for å bli anerkjent – og ikke bare framstå som privat moral – forankres i et konsistent livssyn, enten religiøst eller ikke-religiøst. Begrunnelsen kan også være både ikke-religiøs – som legeetikk i tråd med den hippokratiske ed – og religiøs – som Bibelens påbud om å ikke drepe. Også ikke-religiøse livssyn har sine læresetninger. Dersom målet er å få sin samvittighetsfrihet anerkjent, er det viktig å argumentere sannferdig, men med en klar henvisning til livssynet sitt.

Bielefeldt og Wiener forklarer essensen i samvittighetsfriheten med at det handler om å finne sin overordnede livsretning («determination») på fritt grunnlag.² Den rollen menneskerettighetene kan spille, er å sikre at denne prosessen hos den enkelte kan skje på best mulig måte, uten forstyrrende innblanding. Videre utfordrer de forståelsen av at samvittighetsfrihet utelukkende handler om størst mulig valgfrihet. Snarere er det slik at det å leve *strengt* i samsvar med sin *fritt* valgte overbevisning kan representere en intens erfaring av frihet.³

På samfunnsnivå medfører samvittigheten at vi blir «mindre tilbøyelige til å bli en del av en mobb»,⁴ slik Marilynne Robinson uttalte da hun våren 2026 var i Oslo for å holde det årlige Fosseforedraget på Slottet. Hun fortsetter: «Som oftest dikterer samvittigheten selvkontroll og sjenerøsitet.» Selv om det er lett å si seg enig i at slike egenskaper er bedre enn borgere som er det motsatte – les impulsive, aggressive, gjerrige og egoistiske – er det nødvendig å problematisere et slikt generelt «vi». Vi kan ta utgangspunkt i innledningen til boken. Ikke alle som tilhører seksuelle minoriteter opplever sjenerøsitet fra personer og organisasjoner som høylytt framholder at det kun finnes én måte å regulere og praktisere sex og samliv på. Jeg har vist at det finnes belegg i bibelvers for et slikt syn. Jeg har også vist at Jesus understreket – i Matteus 19,12a – at det finnes evnukker «som ble unnnfanget slik i mors liv ...». Samme evangelium formidler Jesu advarsler mot å dømme andre (Matteus 7,1-2).

Det avgjørende i samvittighetsfriheten er frihet fra urettmessig tvang. Det finnes også rettmessig tvang. Statlige påbud gjennom lov og forskrift for å hindre personer fra å risikere å smitte andre, slik tilfellet var under koronakrisen, utgjør rettmessig tvang.

Nettopp derfor er samvittighetsfriheten så viktig, ved å representere den nødvendige sikkerhetsventilen som gjør det mulig å leve sammen til tross for mangfold og ofte kryssende interesser. Som forklart i flere av kapitlene er det ikke slik at alt man kan oppleve som ubehagelig å gjøre, er mulig å få unntak for som følge av samvittighetshensyn. Lever man i et mangfoldssamfunn, må man også forholde seg til dette mangfoldet.

2 Bielefeldt og Wiener, 2020, s. 52.

3 Bielefeldt og Wiener, 2020, s. 52.

4 Dokka, 2026, gjengir Marilynne Robinson; svar på spørsmålet «Hvordan vet vi om lydigheten vår står til Gud, og ikke noen som har fortolket Gud i sitt bilde?»

Hvordan svare på anklager om manglende lovrespekt?

Vi så i kapittel 2 at daværende justisminister Faremo advarte mot konsekvensene av kirkeasylene for demokratiet og hele det politiske systemet. Noe av den samme argumentasjonen brukte aktor i rettssaken mot Gunnar Stålsett, som vi lærte mer om i kapittel 4. Faren ved å unndra seg lovene lå også til grunn for noen politikeres protester da Helsesenteret for papirløse ble etablert i 2009, som vi lærte om i samme kapittel.

Som et motsvar til justisministeren vil mange hevde at dersom den viktigste dyd var å sikre full respekt og etterlevelse av lovene, ville vi ikke ha erfart inkluderende samfunnsutvikling, slik eksempelvis Norge har vært preget av. Lover er gode til å sette rammer for mellommenneskelige relasjoner, men lover kan også hemme gode mellommenneskelige relasjoner. Sosiale bevegelser som allierer seg med og arbeider strategisk opp mot politiske partier og andre, kan bidra til å endre lover som kan holde mennesker urettmessig nede.

Mange personer som har valgt å stå opp for sin samvittighet i møte med militær maktbruk, kunne vært trukket fram.⁵ To personer løftes fram: Chelsea Manning og Edward Snowden. Manning het tidligere Bradley Manning og arbeidet for US Army i Irak. Manning sendte en rekke hemmelige filer til personene bak Wikileaks, blant annet opptak fra militære angrep på sivile. Fengselsstraffen var opprinnelig 35 år, men løslatelsen skjedde allerede i 2017. Da hun ble pålagt å vitne i en rettssak mot Julian Assange – med hemmelig tiltale – valgte hun to ganger å ikke vitne, noe som medførte dagsbøter, ny fengsling og et selvmordsforsøk. Dommeren i saken valgte i mars 2020 å avvikle prosessen.

Edward Snowden arbeidet for National Security Agency da han lekket informasjon til flere aviser om omfattende overvåking begått av USA, blant

5 Grønntun Nissen, 2026; gjengir et britisk ektepar, som har understreket støtte til aksjonsgruppen Palestine Action, og oppfordret andre til å slutte seg til Palestine Action; samvittighet brukes som begrunnelse for en slik støtte. Palestine Action har utøvd sabotasje mot britisk rustningsindustri, for slik å forhindre det Palestine Action ser som medvirkning til folkemord. En dom i Storbritannias Høyesterett (2026) opprettholdt vedtaket fra et flertall i det britiske Underhuset fra 2025 om å terrorliste Palestine Action; en dom som er kritisert; se Amnesty International UK, 2026. § 12 i den britiske terrorloven hjemler fengsel i opptil 14 år for verbal støtte til en terrorlistet organisasjon.

annet mot andre lands statsledere. Han er ettersøkt i USA, blant annet for å ha brutt loven mot spionasje, og bor i dag i Russland.

Begge har agert illojalt mot sine arbeidsgivere, men begge oppfattes av både anerkjente varslere og andre som rettmessige varslere. Snowden hadde forsøkt å endre den omfattende overvåkingspraksisen uten å få gjennomslag. Manning har vist til sin samvittighet når hun har nektet å vitne i en rettssak med hemmelig tiltale. Begge kan anklages for å ikke ha respektert lover og lojalitet til sine arbeidsgivere, men begge har søkt å fremme overordnede verdier mot urettmessig maktbruk og urettmessig overvåking. Aftenposten støttet på lederplass at Snowden burde få Nobels fredspris.⁶

Andre inspireres av miljøvernaktivister som holder fast ved at sivil ulydighet *ikke* representerer en fare for verken demokrati eller lovrespekt. En av disse, som fra 2017 sitter på Stortinget, uttalte i 1998: «Den blinde lydigheten, derimot, er en trussel mot samfunnet.»⁷ Som vi så i kapittel 9 var det de som valgte blind lydighet til Quisling-regimet som valgte feil, og den enkelte må selv være i stand til å skjelne mellom rettmessig og urettmessig myndighet og myndighetsutøvelse.

En situasjon der folk ikke bryr seg om å etterleve lover, er ikke noe å trakte etter, og kan være et tegn på et samfunn i oppløsning. En situasjon der politikkområder er så viktige for enkelte at de ikke kan etterleve lovpålegg uten at dette bryter mot deres alvorlige overbevisning, og der de samtidig aksepterer den samlede belastningen av dette valget, bidrar derimot til å ivareta demokratiet. Som omtalt i kapittel 5 handler ikke demokrati bare om at beslutninger skal speile flertallet, men også om at mindretallet skal tas hensyn til og ikke overkjøres.

6 Aftenposten, 2014.

7 Haltbrekken, gjengitt i Klem, 1998.

Kriterier for hvordan hensynet til samvittighetsfrihet og til fellesverdier kan sikres⁸

Seks generelle kriterier kan formuleres for å kunne ta hensyn til både den enkeltes samvittighetsfrihet og det minimum av fellesverdier som ethvert samfunn trenger. Samvittighetsfrihet handler, som vi har sett, om respekt for ens dype og alvorlige overbevisning, som gjør det umulig å handle eller unnlate å handle på visse måter, særlig dersom handlingene eller unnlatelsen rammer andre.

1) Søk å fremme bredest mulig realisering av alle menneskerettigheter for alle. Norske myndigheter er forpliktet på menneskerettighetene, selv om samvittighetsfriheten ikke ble tatt inn i Grunnloven i 2014 da det var mulighet for dette.⁹ Av de rettigheter som skal sikres, er eksempelvis retten til liv og retten til helse, som har vært sentrale temaer i kapitlene 4, 5, 6 og 10. Andre rettigheter som er relevante å ta med – av en lang liste – er retten til deltakelse i det politiske liv, retten til å delta i kulturlivet, og retten for dem som tilhører etniske, religiøse eller språklige minoriteter, til å praktisere kultur, religion eller språk. Dette fører oss til det andre kriteriet.

2) Prioritér sikring av minoriteters rettigheter. Som argumentert over vil kvaliteten på et demokrati bestemmes av hvordan minoritetene behandles. Nasjonale minoriteter har sterkere vern enn andre minoriteter,¹⁰ og én nasjonal minoritet er også en religiøs minoritet: jødene. Disse har både opplevd tilrettelegging for at de kan leve i tråd med religiøse påbud¹¹ – og det motsatte. Som ett eksempel på at Norge har tilrettelagt, kan nevnes lov om rituell omskjæring av gutter fra 2015, der det gis adgang til reservasjon for helse-

8 Dette underkapitlet er en utdyping av Haugen 2022, s. 185–186.

9 Stortinget, 2014d, s. 26; Arbeiderpartiet, Fremskrittspartiet, Høyre og Kristelig Folkeparti viste til religionsfrihetsbeskyttelsen i den nylig endrede § 16; de andre partiene ville ha en ny § 99 som inkluderte første setning i § 16, i tillegg til samvittighets- og tankefrihet. FNs menneskerettighetskomité (2018, avsnitt 19) beklaget at samvittighetsfrihet ikke var blitt tatt inn i Grunnloven.

10 Haugen, 2019b.

11 Se opphevelsen av påbud om å vise ører på bilder i pass og ID-kort som omtalt i kapittel 2; sikker har religiøse påbud i sine hellige skrifter om å ikke vise ører.

personell, som vi så i kapittel 5. Som ett eksempel på at Norge ikke har tilrettelagt, er forbudet fra 1929 mot slaktning av dyr uten bedøvelse; jf. dyrevelferdsloven § 12, som kreves av jødiske kosher-påbud. Jøder i Norge importerer kosher-slaktet kjøtt fra utlandet, men det ville vært billigere og enklere å få en avtale med et norsk slakteri. Begge eksemplene handler primært om religiøse påbud, men dersom norsk lov reelt sett hadde hindret jøder fra å leve i pakt med sin religion, ville dette kunne reist samvittighetstematikk.

3) Argumentér ut fra altruistiske og universalistiske prinsipper. Da vi identifiserte kjernen i samvittighetsfriheten i kapittel 2, tydeliggjorde vi et skille mellom en argumentasjon som handler om å beskytte seg selv, og en argumentasjon som handler om å respektere menneskers ønske om å unngå å påføre andre skade med sine handlinger. Denne siste tilnærmingen ble omtalt som solidaritet, og som en kontrast kunne den første tilnærmingen kanskje omtales som identitet. En identitetsbasert argumentasjon kan få mange «likes» og støtte fra likesinnede, men kan også skape økt polarisering i samfunnet. Solidaritet vil kanskje møte mindre begeistring, men vil være mer robust.

4) Anerkjenn mangfold, ikke ensretting. Mennesker tenker, tolker og erfarer ulikt. På samme måte som mangfoldighet i seksuell orientering og kjønnsidentitet er en realitet, er mangfold i religiøs overbevisning en realitet.¹² Tidligere var seksuelle minoriteter en langt mer utsatt gruppe i Norge enn religiøse minoriteter. Det som tidligere var den rådende oppfatning, er nå mindretallsoppfatning. Selv om de som opplever seg forpliktet på Bibelen, har flere arenaer der de kan fremme sine interesser, som organisasjoner, skoler – se kapittel 7 – medier og politiske partier, er den *enkelte* bekjennende kristne ofte nokså utsatt dersom overbevisningen strider mot det flertallet står for. Framfor en statsideologi karakterisert av ensretting og intoleranse for avvik bør myndigheter og andre tolerere at mennesker oppfatter både religiøse og ikke-religiøse påbud på ulike måter. Grunnleggende er respekt og likeverd. Samtidig kan statene fremme respekt for nasjonale verdier – også gjennom

12 Se FNs høykommissær for menneskerettigheter (udatert): «freedom of conscience ... makes diversity part of faith.»

utdanningen – i tråd med FNs Barnekonvensjons artikkel 29(1), slik vi så i kapittel 8 og kapittel 10.

5) Styrk likeverd, frie valg og ansvar; beskytt bare når det trengs. Som vist i kapittel 3 kan disse tre verdiene beskrive den nye tenkningen om mennesket som vokste fram med kristendommen.¹³ Menneskeverd, forstått som alle menneskers like verd, er fortsatt en radikal tanke i store deler av verden, også i ett av våre naboland, som vist i kapittel 9. Selv om drøftingen av samvittighetsfrihetens paradoks problematiserte begrepet frie valg, kjennetegnes det myndige mennesket av frihet og ansvar. Alle skoler, både kristent forankrede og offentlige, er med på å forme slike mennesker, som vist i kapitlene 7 og 8. Noen ganger vil det være nødvendig å beskytte andre, men overbeskyttelse er ikke bra for den som skal bli en ansvarlig samfunnsborger.

6) Forstå indre tankearbeid, kontemplasjon og politisk arbeid, aksjon, som avhengig av hverandre. Dersom mennesker bare forstås som politiske vesener – zoon politikon; et begrep introdusert av Aristoteles – mister vi av syne det som kreves av egenrefleksjon og evne til å fremme relasjoner. Disse relasjonene går til en selv, andre, omgivelsene og til det transcendent, som for en religiøs person oftest vil være Gud. For en ikke-religiøs person kan det transcendent være forståelsen av én menneskehet, eller trekk ved selve mennesket, som samvittighet eller kreativitet. Påvirkningen fra sosiale medier gjør det på mange måter vanskeligere å finne gode rammer for indre tankearbeid, men slikt tankearbeid blir ikke mindre viktig.

Samfunn blir definitivt rikere av å respektere samvittighetsfriheten. Et samfunn bestående av mennesker som er i stand til å la sin overbevisning hjelpe dem til å ta stilling i krevende situasjoner, og der sammenfallende interesser danner grunnlag for å bygge organisasjoner og bevegelser, blir et dynamisk samfunn. Et slikt samfunn er krevende å styre, men med økt frihet kommer også økt ansvar.

13 Siedentop, 2014, s. 77.